

Jeroen Knol-Visbeek

Europa is dood, lang leve Europa

Europa,
tijdgeest
en de geboorte
van een nieuwe beschaving

uitgeverij **Zodiak**

"Europa heeft ons de oorlog geleerd; wanneer zal het zelf de zegeningen van de vrede leren kennen?"

Okakura Kakuzo

Japans auteur en geleerde (1863 - 1913)

ISBN: 978-90-8324-098-5

NUR: 680, 686, 130, 721

© 2026

Uitgeverij Zodiak

tijdgeest.eu

uitgeverijzodiak.nl

Elke generatie zijn gekkigheid	7
De oermens wordt volwassen	12
Op de drempel naar Waterman	13
 DEEL I UTOPIA IN DE HEMEL	 15
 Het historische Watermantijdperk	 21
Ramtijdperk 1785-1800	21
Idealisten ontketenen de Moderne Tijd	
Stiertijdperk 1800-1815	33
Een despoot bestendigt de idealen	
Tweelingentijdperk 1815-1830	39
Liberalen pleiten voor economische en politieke vrijheid	
Kreefttijdperk 1830-1845	47
Nationalisten geven het volk een ziel	
Leeuwtijdperk 1845-1860	54
Karl Marx wijst de weg naar de heilstaat	
Maagdtijdperk 1860-1875	62
Scienetisme en sociale verbeteringen	
Weegschaaltijdperk 1875-1890	70
Balans in het midden en imperialisme	
Schorpioentijdperk 1890-1904	84
Racisme en panbewegingen	
Boogschuttertijdperk 1904-1919	104
Particratie en zuilen	
Steenboktijdperk 1919-1934	128
Fascisme en systeemdenken	
Watermantijdperk 1934-1949	150
Twee Grote Broers bevrijden Europa	
Vissentijdperk 1949-1964	164
Europeanisme	

DEEL II APOCALYPS IN DROMENLAND **180**

Het historische Vissentijdperk **195**

Ramtijdperk 1964-1979 **195**

Het ik ontwaakt in de jeugdrevolte

Stiertijdperk 1979-1994 **211**

Een nieuwe economie ontketent het kwaad

Tweelingentijdperk 1994-2009 **237**

Cyberspace in een multiculturele global village

Kreefttijdperk 2009-2024 **255**

Seculiere religie en de veiligheidsstaat

Leeuwtijdperk 2024-2039 **286**

De Vissenkoning wijst de weg

Maagdtijdperk 2039-2054 **308**

Hervormingen van kapitaal op het platteland

Weegschaaltijdperk 2054-2069 **324**

Wereldsteden vormen netwerken

Schorpioentijdperk 2069-2084 **332**

De onderwereld van schuld en de big reset

Boogschuttertijdperk 2084-2099 **335**

Wereldrijken na de ondergang

Steenboktijdperk 2099-2114 **340**

Het systeem bepaalt de realiteit

Watermantijdperk 2114-2129 **342**

De massa ontwaakt

Vissentijdperk 2129-2144 **345**

Het slot van de eindtijd

Europa is dood, lang leve Europa **348**

Elke generatie zijn gekkigheid

Iedere generatie denkt dat zij wakker wordt in een beslissende tijd. Dat gold voor de hippies in 1967, toen de lucht vol hing van beloften over vrede en liefde. Met het aanbreken van de *age of aquarius* zou een gouden tijdperk aanbreken. En als ik terugdenk aan mijn vroege kinderjaren kan ik me dat optimisme wel inbeelden. De nieuwbouwbuurt in Amsterdam-Noord waar ik opgroeide ademde de jarenzestigsfeer van de vooruitgang. De huizenblokken waren gebouwd met de moderne principes van licht, lucht en ruimte. De zon leek altijd te schijnen in de straten vol bonte auto's en spelende kinderen. Dankzij de welvaart leken God en de Kerk overbodig. De maakbare maatschappij leek binnen handbereik. Maar de hippies hadden het mis.

Achter het optimisme groeide iets anders: oliecrisis, werkloosheid, zure regen, aids, angst voor de bom. Op de oude klassenfoto's zie ik eind jaren zeventig de kleding vergrauwen. De sfeer wordt grimmig. Graffiti en zwervuul zijn tekenen van verloedering. Onschuldige bushokjes worden kapot geslagen en vervangen door stalen kooien. De utopische Bijlmermeer vervalt tot een no-go area. De economische malaise en de werkeloosheid lijken uitzichtloos. De 'einde van de groei'-waarschuwingen van de Club van Rome en Joop den Uyl lijken uit te komen. We waren verloren. De *no future* van generatie X werd mijn referentie. En toen viel in 1989 ineens de Muur. Wat gisteren nog vaststond, bleek morgen verdwenen te kunnen zijn.

De Koude Oorlog was voorbij, de democratie had gewonnen, de markt zou vrede brengen, internet zou de wereld verbinden. Fukuyama sprak over het einde van de geschiedenis. Maar ook dit gevoel van de waanzinnige jaren negentig bleek tijdelijk. Op 11 september 2001 werd de nieuwe wereldorde verbrijzeld. De geschiedenis bleek niet voorbij; zij had slechts even haar adem ingehouden.

Wat verandert er steeds? Niet alleen de politiek, de economie of de technologie. Die veranderen natuurlijk ook. Maar onder die zichtbare gebeurtenissen ligt iets moeilijker grijpbaars: de tijdgeest. Zij is de bril waardoor mensen naar hun eigen tijd kijken. Wie in een bepaalde periode opgroeit, beziet alles door deze bril alsof het vanzelfsprekend is. Vooral tieners en jongvolwassenen zuigen de tijdgeest helemaal in zich op omdat het hun eerste indruk is van de maatschappij. Voor hen is die stemming geen mening, maar werkelijkheid.

Generatie	Geboortejaren	Generatieve tijdperken	
Stille generatie	1928 – 1945	1934 – 1949	Waterman
Babyboomers	1946 – 1964	1949 – 1964	Vissen
Generatie X (niks)	1965 – 1980	1964 – 1979	Ram
Generatie Y (Millennials)	1981 – 1996	1979 – 1994	Stier
Generatie Z (Zoomers)	1997 – 2012	1994 – 2009	Tweelingen
Generatie Alfa	2013 – 2024	2009 – 2024	Kreeft
Generatie Bèta ?	2025 –	2024 – 2039	Leeuw

De indeling van de generaties in de westerse wereld (links) komt goed overeen met de generatieve tijdperken. Het karakter van elke generatie wordt getypeerd met de periode dat zij tiener en jongvolwassen zijn. Dat is voor de stille generatie Vissen en voor de babyboomers (protestgeneratie) is dat Ram.

Daarom ontstaat er steeds opnieuw generatiekloven. De jeugd voelt dat zij iets ziet wat de ouderen niet begrijpen. De Britse rockgroep The Who verwoordde met hun lijfnummer *My Generation* uit 1965 hoe de Britse jeugd zich in die tijd voelt: de oude generatie ‘snapt het gewoon niet’. Maar de beatniks en hippies van toen werden later zelf het establishment waartegen volgende generaties zich afzetten. De volgende generaties kregen de pik op de meest gezegende generatie ooit. Generatie (ni)X moest lange tijd opboksen tegen de babyboomers boven zich, de millennials nemen het de boomers kwalijk dat zij alle huizen bezet houden, en Generatie Z klaagt dat de boomers de planeet naar de vernieling helpen. En zo gaat het over het weer. De zoomers vinden de

millennials maar belachelijk met hun skinny jeans en zijskeidingen, terwijl ze zelf door de oudere generaties voor ‘sneeuwvlokjes’ worden uitgemaakt, vanwege hun overdreven overgevoeligheid. Zo herhaalt de geschiedenis zich niet, maar ze rijmt wel pijnlijk herkenbaar.

Elke generatie denkt dat zij de maatstaf is. Elke generatie lijkt er van overtuigd dat zij het veel beter doen dan de mensen die voor of na hen zijn geboren, maar iedereen laat zich in meerdere of mindere mate meesleuren door de angsten, manies of euforie van de tijdgeest. Wat gisteren normaal was, wordt vandaag beschamend; wat vandaag vanzelfsprekend lijkt, zal morgen misschien als dwaasheid worden gezien. Kolonialisme, roken, zwarte piet, vrije liefde, tophypothek, genderinclusieve toiletten: telkens verschuift het morele landschap. Niet omdat mensen ineens slimmer of dommer worden, maar omdat de tijdgeest de accenten verlegt. Zij tilt één waarde op, vergroot die uit, en dwingt de samenleving om die waarde tot in haar uiterste consequenties te doorleven. Daarin schuilt het gevaar van het doorschieten in fanatisme; soms lachwekkend soms gevaarlijk. Elke tijd heeft zijn gekkigheid.

Door het volledig opgaan in de tijdgeest staren we ons vaak helemaal blind op een trend in het heden. Twee voorbeelden: rond 1900 raakten stedelingen verontrust over het toenemende aantal paarden. Als dat maar zou doorgaan zouden alle straten van Londen en New York binnen vijftig jaar bedolven zijn onder een meters dikke laag paardenmest. Het probleem leek onoplosbaar. Het tweede voorbeeld is een omgekeerde valse projectie. Toen in 1959 in Slochteren een van de grootste aardgasvelden ter wereld werd ontdekt besloot men om deze goudmijn maar zo snel mogelijk te bate te maken, want kernenergie was de toekomst. In deze twee voorbeelden zien we dat men de fout maakt om een trend – meer paarden, meer kernenergie – alleen maar te extrapoleren. Elke generatie laat zich steeds weer verrassen door de golven van de tijdgeest.

Dat is precies wat ik met het Tijdgeestmodel probeer te laten zien. Niet als een star systeem, maar als een patroon van wisselende stemmingen. Elke vijftien jaar verschuift de toon. Zo’n periode noem ik een

generatief tijdperk. Elk tijdperk heeft een eigen kleur, een eigen obsessie, een eigen gekte. Ram steekt het vuur aan, Stier zoekt vaste grond, Tweelingen versnelt de communicatie, Kreeft zoekt geborgenheid, Leeuw sluit een huwelijk, Maagd ordent en analyseert, Weegschaal zoekt evenwicht, Schorpioen transformeert de kern, Boogschutter vergroot de horizon, Steenbok bouwt structuren, Waterman breekt ze open en Vissen laat grenzen oplossen.

Wie alleen naar één generatie kijkt, ziet losse golven. Wie verder uitzoomt, ziet een getij. Twaalf generatieve tijdperken vormen samen een historisch tijdperk van ongeveer honderdtachtig jaar. Twaalf historische tijdperken vormen weer een cultureel tijdperk. En daarachter ligt nog een grotere beweging: de ontwikkeling van de mens zelf. Op het niveau van de mens staan we op de spannende overstap van Stier naar Tweelingen en dit werkt door tot in de generaties. Daarom kijk ik eerst naar het grotere verhaal.

Deel II

Apocalyps in dromenland

Het historische Watermantijdperk kan worden gelezen als de lange opkomst van het modernisme: het geloof in rede, vooruitgang, wetenschap, techniek, maakbaarheid en universele idealen. Waterman wil de wereld ontwerpen alsof zij een machine of netwerk is dat rationeel kan worden verbeterd. In het historische Vissentijdperk verandert die toon. Het postmodernisme neemt de erfenis van de moderniteit over, maar begint tegelijk aan haar ontbinding: grote verhalen verliezen hun vanzelfsprekendheid, waarheid wordt perspectief, idee wordt droom. Waar Waterman nog gelooft dat één helder plan de mensheid kan bevrijden, laat Vissen zien hoe elk plan oplost in beelden, gevoelens, identiteiten en verhalen. Waterman gelooft in Utopia in de hemel; Vissen laat de hemel spiegelen in duizenden scherven.

Vanaf 1964 gaat Vissen de tijdgeest domineren. Het voorgaande teken Waterman blijft nog wel de tijdgeest beïnvloeden en dus blijft Waterman de maatschappij moderniseren en daarom leven we in zekere zin nog steeds in de Moderne Tijd. We zien dan ook dat de vooruitgang van de wereld onverminderd door gaat. De Europese succesformule vindt navolging in de hele wereld: honger, armoede, analfabetisme en geweld nemen af, en comfort, welvaart, levensverwachting, vrijheid nemen toe. Overal willen burgers een westerse leefstijl, democratie en rechtsstaat.

Toch ging ergens rond 1964 de vooruitgang haperen. De omslag van de vitaliteit van Waterman naar de aftakeling van Vissen zien we in alle westerse landen, maar het tekent zich het sterkst af in Europa. Na de dekolonisatie verloren de Europese staten hun macht. Nationalisme en patriottisme werden taboe. Gevoelens van schuld en schaamte verlammen de maatschappij. De toenemende vergrijzing, ontgroening, de-

mentie en eenzaamheid zijn duidelijke aanwijzingen dat het Avondland in een eindtijd zit.

Waterman	Vissen
woord	beeld
ideologie	verhaal
verstand	bewustzijn
rede	gevoel
rationeel	irrationeel
universaliteit	relativiteit
utopie	droom
geloof in de toekomst	doemdenken
maakbaarheid	defaitisme
revolutie	ondermijning
groepen gelijkgestemden	massa, holisme
vrijheid	roes
gelijkheid	vervreemding

De hemelse tekens Waterman en Vissen met hun verschillen.

Na het optimisme van Waterman kreeg vanaf 1964 het pessimisme van Vissen de overhand. In het Watermantijdperk hadden ouders altijd het optimistische geloof dat hun kinderen het beter zouden krijgen. Dat was ook zo, maar deze verwachting is tegenwoordig bij velen vervlogen. In de Verenigde Staten zette zich al eind jaren 1960 een neergang in bij de lagere middenklasse. Ook in Nederland beschouwt men de baby-boomers als de meest gezegende generatie ooit.

Een treffend beeld van het einde van het geloof in de maakbaarheid was de sloop van Pruitt-Igoe in de Amerikaanse stad St. Louis. Het enorme dure appartementencomplex werd tussen 1954 en 1956 gebouwd om de leegloop van de blanke middenklasse naar de buitenwijken tegen te gaan. Het was de bedoeling om het complex op te delen in een blank en een zwart gedeelte. Bij de oplevering in 1956 verbood de staat Missouri de segregatie in appartementencomplexen. Toen ging

het – net als in de Bijlmermeer – mis. Tegen het einde van de jaren zestig kende het complex een grote mate van leegstand, verloedering, criminaliteit. Op 16 maart 1972, nog geen 16 jaar na de oplevering, werd het complex gesloopt. Het mislukken van het project had meerdere oorzaken: de monotone onmenselijke architectuur, het economisch verval van St. Louis, de massale trek van blanke bewoners naar de buitenwijken en het overschot aan arme en kansloze zwarte bewoners die niet betrokken waren bij hun omgeving. De beelden van het opblazen van de flats symboliseren het failliet van het modernisme.

Verwarring over de waarheid

Hoewel het modernisme onverminderd doorgaat heeft het geloof in de Rede en de vooruitgang een gevoelige knauw gekregen. Sinds Vissen vanaf 1964 de tijdgeest domineert, zijn filosofen anders naar de wereld gaan kijken. Vissen lost de vaste waarheden van Waterman op in beelden, verhalen en persoonlijke werkelijkheden. Wat begint als twijfel aan de objectieve waarheid, groeit uit tot een droommaatschappij waarin media, identiteit, religie, wetenschap en politiek allemaal hun eigen werkelijkheden voortbrengen. De Apocalyps van Vissen is geen plotseiling einde van de wereld, maar het langzaam oplossen van de oude beschaving in een veelheid van verhalen.

Tot 1964 heerst Waterman met het modernisme. De modernistische denkers en kunstenaars streven ernaar om de wereld te begrijpen door middel van wetenschap en logica, en ze proberen universele principes en structuren te vinden die overal van toepassing zijn. Dit geloof in universele waarheden (Waterman) en objectieve kennis zien we in alle kunsten, waaronder de moderne architectuur met zijn strakke lijnen, heldere vormen en een focus op functie boven vorm.

Vanaf de jaren 1950 begonnen filosofen fundamentele kritiek te leveren op het idee dat er zo iets bestaat als objectieve kennis en een universele waarheid. Die kritiek kwam niet uit de lucht vallen. Ook de wetenschap zelf liep tegen haar grenzen aan. In de natuurkunde, kosmo-

logie en de deeltjeswetenschap is sinds de jaren zeventig nauwelijks nog fundamentele vooruitgang geboekt. Uit Einsteins relativiteitstheorie volgt dat verschijnselen in het heelal waarnemersafhankelijk zijn. Pogingen om een universeel waarnemersafhankelijk model op te stellen (het godsperspectief) lopen steeds vast in wiskundige oneindigheden. Verder weten fysici geen raad met het bewustzijn. Uit experimenten in de deeltjesfysica blijkt dat een bewuste waarnemer invloed heeft op de uitkomst van een experiment, maar hoe neem je het ongrijpbare bewustzijn op in een model? De waarnemer en het waargenomen staan in een relatie met elkaar in een subjectieve werkelijkheid. Alleen in het ongekende godsperspectief bestaat er een absolute waarheid. De natuurwetenschappen zijn niet in staat om universele waarheden te formuleren. De chaostheorie (opgesteld in de jaren 1970) bewees dat wetenschappers geen voorspellingen kunnen maken in complexe systemen zoals het weer, klimaat, economie en menselijk gedrag. Extreem kleine wijzigingen in de begincondities kunnen resulteren in een totaal andere uitkomst. Omdat de begincondities onmogelijk nauwkeurig genoeg kunnen worden bepaald lopen de voorspellingen van (computer)modellen al snel uit de pas met de werkelijkheid. Voor de mens is slechts fragmentarische kennis mogelijk en we kunnen de wereld slechts tot een zekere hoogte beheersen. De werkelijkheid is te complex voor allesverklarende theorieën. Kennis en waarheid zijn afhankelijk van perspectief en context. Er bestaat geen objectieve, absolute waarheid omdat er eenvoudig geen criterium of maatstaf bestaat om onderscheid te maken tussen waar en onwaar. Dit alles zette een streep door het modernistische idee van een universele waarheid en objectieve kennis. In een reactie benadrukt het postmodernisme het idee van relativisme, complexiteit en de afwezigheid van absolute waarheden. De mens moet leren leven met voorlopige en subjectieve inzichten.

Filosofen gingen aan het eind van de Moderne Tijd twifelen aan de mogelijkheid om absolute kennis te vinden. In de jaren zestig en zeventig vond men nog een uitweg in het structuralisme: een interessante mengeling van Waterman, Steenbok en Vissen. Waterman zoekt de ab-

solute waarheid, Steenbok zoekt de vaste structuur en Vissen zoekt het onbewuste. Deze filosofische stroming binnen de sociale wetenschappen ging ervan uit dat niet-direct waarneembare of onbewuste structuren ten grondslag liggen aan alle sociale verschijnselen. Zulke structuren zijn verzamelingen van relaties tussen de elementen waaruit de sociale werkelijkheid is opgebouwd. Mensen hebben heel verschillende talen en culturen, maar volgens de structuralisten ligt daaronder een gemeenschappelijke sociale structuur waarmee het menselijk handelen kan worden verklaard.

Maar ook dit idee van vaste en objectieve kennisstructuren werd met het deconstructivisme losgelaten. De deconstructieve benadering, geïntroduceerd door filosoof Jacques Derrida, betoogt dat teksten en concepten inherent dubbelzinnig en tegenstrijdig zijn. Deconstructie ontrafelt de verborgen betekenissen en machtsstructuren binnen taal en cultuur. Deze methode onthult de complexiteit en meerduidigheid van teksten, en benadrukt hoe taal en betekenis altijd in beweging zijn en onderhevig aan verandering. Structuren zoals talen kunnen onmogelijk een objectieve waarheid behelzen omdat de structuren vanuit de subjectieve taal is opgebouwd. Niemand kan een objectieve buitenstaander zijn. Alles is steeds in beweging. Er zijn oneindig veel modellen over de werkelijkheid te construeren welke naast elkaar waar zijn. Elke zekerheid is een illusie.

De Franse filosoof Michel Serres (1930-2019) betoogt dat kennis geen vaststaande waarheid is, maar eerder een product van discoursen en praktijken die specifiek zijn voor een bepaalde tijd en plaats. Kennis wordt gevormd door de historische en culturele context waarin het ontstaat. De kennisstructuren verschuiven in de loop van de geschiedenis. Volgens de Franse filosoof Michel Foucault (1926–1984) is de mens slechts een product van de steeds veranderende cultuur. Hij ging zelfs zo ver dat hij uiteindelijk de mens dood verklaarde en sprak van het einde van de mens: *l'homme est fini*.

Iedereen leeft in zijn eigen verhaal

Volgens de postmoderne filosofie heeft de hedendaagse maatschappij een fragmentarisch karakter. Kernbegrippen in het postmoderne denken zijn de termen pluriformiteit en relativering: er is niet één waarheid, één ideologie, er is niet één zaligmakende stijl, er is niet één interpretatie, maar er zijn vele waarheden, vele antwoorden, die gelijkwaardig naast elkaar bestaan. Hierdoor heeft de postmoderne mens vaak iets dubbelzinnigs.

Postmodernisten zetten een streep door het politieke vooruitgangsidee dat de wereld zich onvermijdelijk zal ontwikkelen naar een democratische rechtsstaat of een communistische heilsstaat. De ideologieën – ‘grote verhalen’ genoemd – leiden niet naar een betere wereld. Er is in de toekomst niets nieuws groots te verwachten, alleen de eeuwige herhaling van kleine verhalen met bekende thema's.

Postmodernistische kunstenaars omarmen eclectisme, parodie en ironie, en mengen stijlen en genres om nieuwe en verrassende werken te creëren. In de postmoderne architectuur kunnen allerlei kunststijlen samenkomen. In de film en media heeft het postmodernisme geleid tot een grotere aandacht voor simulaties, zelfreflectie, en de vervaging van grenzen tussen realiteit en fictie. Films zoals *The Matrix* en *Inception* verkennen de concepten van hyperrealiteit en verbeelding, terwijl televisieshows zoals *The Simpsons* en *South Park* bekend staan om hun zelfspot en kritiek op de cultuur.

Typische kenmerken van het postmodernisme én het Vissenprincipe zijn ironische twijfel, het spelen met verschillen, het wisselen van personages en rollen, het combineren van verschillende perspectieven, het moeiteloos schakelen tussen de echte wereld en de droomwereld (virtuele werkelijkheid), en het Cruijffiaanse ‘Elk voordeel heb zijn nadeel’. Heel postmodern is het combineren van de klinische westerse geneeskunst met de oosterse alternatieve geneeswijzen. Het gevaar van pluralisme is dat men nergens meer in gelooft, dat alle vastigheid verdwijnt in cynisme.

Vissen is steeds in beweging. De levensduur van spullen wordt steeds korter. Wegwerpproducten hebben de voorkeur. Bedrijven zijn constant aan het reorganiseren. Relaties worden korter en vluchtiger. Roem en reputatie stijgen en dalen sneller. Kiezers zweven tegenwoordig door het politiek spectrum. Alles is steeds meer voortdurend onderhevig aan veranderingen. Zekerheden verdwijnen. Sociale vormen en instituties krijgen onvoldoende tijd om zich te consolideren en kunnen niet langer dienen als referentiekader voor ons handelen en onze langetermijnnoriëntaties. In dit verband sprak oud-hoogleraar sociologie Zygmunt Bauman over ‘vloeibare moderniteit’.

In deze bewegelijkheid regeren bestuurders steeds meer ad hoc met decreten. In plaats van het land met degelijk beleid te besturen, hobbelen we van crisis naar crisis. Met Vissen in de tijdgeest ontstaat het gevoel van een permanente noodtoestand: eurocrisis, bankencrisis, kredietcrisis, schulden crisis, voedselcrisis, grondstoffencrisis, mestcrisis, vluchtelingencrisis, stikstofcrisis, pfas-crisis, woningcrisis, coronacrisis, mentale gezondheids crisis, energiecrisis, klimaatcrisis. De crisis is niet langer een uitzondering op de orde; zij wordt de vorm waarin de orde nog bestaat.

Vissen fantaseert in dromenland

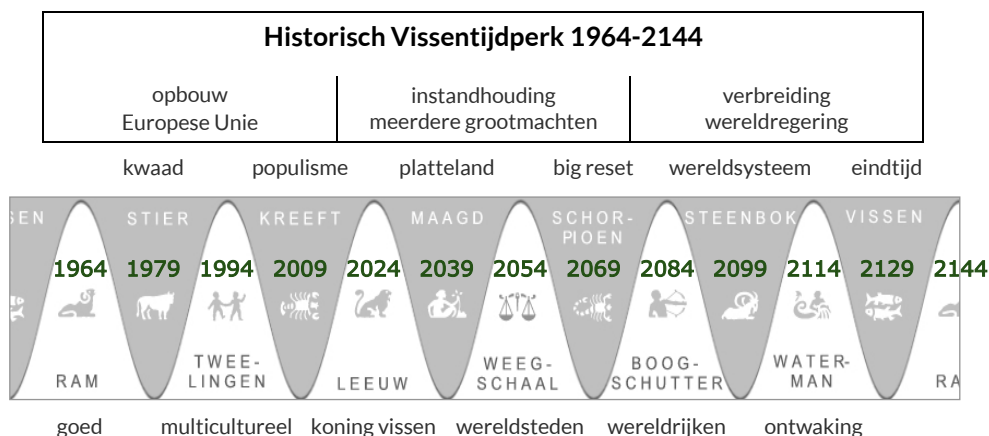
Waterman maakt rationele ideologieën voor een betere toekomst; Vissen maakt fantasievolle verhalen van het leven. Of die verhalen waar zijn of niet, is voor Vissen minder belangrijk dan de betovering die zij oproepen. Door associaties kan Vissen tot verrassende visioenen komen. Vissen kan elk denkbeeld als waarheid aannemen, zelfs de platte Aarde, en daarmee wordt tegelijk alles een illusie. In het historische Vissentijdperk leven we daarom in een droommaatschappij.

Vissen leeft in dromenland. In onze dromen herleven we de afgelopen dag om onze belevenissen te verwerken. In de dromen worden flarden uit het verleden vermengd met informatie uit het onbewuste en in

een beeldverhaal omgezet. Dit is ook de essentie van de postmoderne Vissen droommaatschappij waarin het ‘woord’ van Waterman plaats heeft moeten maken voor het ‘beeld’ van Vissen. Het (droom)beeld is overal om ons heen: de fotografie, de film en sinds de zestiger jaren van de vorige eeuw de meest krachtige droommachine van de mensheid: de televisie. De televisie presenteert net als de film een wereld van illusie.

De filosoof Jean Baudrillard (1929-2007) bedacht hiervoor het concept van de hyperrealiteit: een toestand waarin simulaties van de werkelijkheid belangrijker worden dan de werkelijkheid zelf. In zijn boek *Simulacra and Simulation* (1981) beschrijft hij hoe moderne media en technologieën onze perceptie van de wereld zodanig beïnvloeden dat de grens tussen echt en nep vervaagt. De media geven geen neutraal verslag van gebeurtenissen, zoals we doorgaans denken, maar onttrekken deze gebeurtenissen juist aan het zicht. We zien een beeld dat is losgezongen van de werkelijkheid, maar dat we wel als werkelijkheid ervaren. Bijna al het nieuws kennen we alleen via een medium, en het medium vervormt en manipuleert de informatie. Aan de hand daarvan ontwikkelen we een eigen beeld en oordeel. Deze hyperrealiteit heeft weinig meer van doen met de werkelijkheid. De media maken een spektakelstuk van de Arabische Lente of de Covidepidemie. Voorbeelden van hyperrealiteit zijn overal te vinden, van reality-tv tot bubbels in de sociale media. Baudrillard waarschuwde dat deze ontwikkeling niet alleen ons begrip van de wereld, maar ook onze identiteit en sociale relaties zou transformeren. Binnen de hyperrealiteit bestaan volgens Baudrillard simulacra: kopieën zonder origineel. Dit concept illustreert hoe moderne representaties, zoals reclame en digitale media, een wereld creëren waarin symbolen hun band met de werkelijkheid verliezen. Een oorlog wordt beleefd als een videogame. Bepaalde lichaamsdelen van Kim Kardashian worden voortdurend gefotoshopt, waardoor niet meer duidelijk is hoe het origineel eruitziet. Het resultaat is een cultuur waarin betekenis wordt bepaald door eindeloze verwijzingen naar andere symbolen, eerder dan naar een onderliggende realiteit. Zo ontstaat een losgezongen droomwereld met symbolen die voor velen

Het historische Vissentijdperk

De twaalf generatieve tijdperken van het historische Vissentijdperk.

Ramtijdperk 1964-1979

Het ik ontwaakt in de jeugdrevolte

Twee historische gebeurtenissen markeren de overgang van Waterman naar Vissen. Op 28 augustus 1963 hield Martin Luther King ter gelegenheid van de mars naar Washington zijn beroemde rede met de titel *I Have a Dream*. De hoopvolle boodschap van de burgerrechtenactivist vervloog drie maanden later toen op 22 november 1963 president John F. Kennedy in Dallas werd vermoord. Met een schok kwam de tijdgeest in Vissen. In deze twee gebeurtenissen zit het hele Vissentijd-

perk vervat. Kennedy en King – twee grote verzoeners – werden door duistere machten vermoord, maar wie naar hun voorbeeld leeft zal leven in vrede.

In 1964 begon het generatieve Ramtijdperk. De christelijke Europese beschaving kwam als uiting van het culturele Vissentijdperk in het historische Vissentijdperk: Vissen kwam dan eindelijk in Vissen. Als nooit tevoren werd de Europese beschaving begeesterd door de kernboodschap van het christendom: de Liefde.

De Universele Liefde stelt geen voorwaarden, kent geen grenzen, maakt geen onderscheid tussen Goed en Kwaad. Het is liefde zonder haat, zonder jaloezie, zonder oordeel. Elkaar de ruimte geven, elkaar accepteren en respecteren. Het is de Liefde voor het leven, zelfs voor je vijanden. Met deze Liefde zet je je belangeloos in voor alles wat leeft. Je bent bereid om je op te offeren om te wereld heel te maken. Wie zich openstelt voor de Liefde voelt zich diepgaand verbonden met alles in het Universum. Het is de Liefde van Christus. Nadat Jezus door de soldaten was gekruisigd, was het eerste wat hij zei: *Vader, vergeef het hun, want ze weten niet wat ze doen!* Vergeving van de moordenaars klinkt bovenmenselijk. Maar het is de helende kracht van Vissen. Vergeving leidt tot vrede.

De drager van deze nieuwe tijdgeest was de babyboomgeneratie. Deze naoorlogse kinderen waren talrijk, welvarend, goed opgeleid en nog niet belast door de oude schuldgevoelens en kerkelijke gehoorzaamheid. In hen kon het ik ontwaken alsof de geschiedenis opnieuw begon. De babyboomgeneratie ontdekte in het generatieve Ramtijdperk de zachte kracht van Vissen: de Universele Liefde. Het vredelievende van Vissen werd gecombineerd met het Vuur van Ram: de flower power. De nieuwe generatie predikte *peace and love*. Men streed (Ram) voor vrede met de kracht van naastenliefde.

Hier ligt het tekenprincipe van Ram open en bloot in de geschiedenis. Ram is het eerste teken: het kind dat 'ik' zegt, de vonk die uitbreekt, de held die niet langer wacht tot de oude wereld toestemming geeft. Maar omdat Ram hier in Vissen staat, krijgt die geboorte geen harde,

militaire vorm maar een zachte, vergevende en visionaire vorm. Het werd geen stormloop naar macht, maar een ontwaken van het ik in liefde.

Een held (Ram) van de nieuwe tijd is Martin Luther King (1929-1968). Hij was de belangrijkste leider van de Amerikaanse burgerrechtenbeweging. Kings boodschap dat racisme zowel voor de slachtoffers als de daders destructief is, behelst pacifistische (Vissen) en idealistische (Waterman) thema's uit diverse bronnen zoals de Bijbel en Gandhi. King was een zoon van een dominee en was zelf predikant van de baptistenkerk. In 1963 was hij een sleutelfiguur in de mars naar Washington en hield daar zijn beroemde 'I have a dream'-toespraak. King had een geweldloze en pacifistische werkwijze. King over de discriminatie door de blanken: *Doe met ons wat jullie willen, en we houden nog steeds van jullie....* Zijn inspanningen gaven de campagne voor burgerrechten een cruciale impuls. Als een martelaar (Vissen) werd King op 4 april 1968 in Memphis doodgeschoten.

King verbeeldde daarmee de geweldloze strijd van het ik voor een universele menselijkheid. De generatie die naar hem keek, zag dat strijd niet per se haat hoefde te betekenen. Ram gaf de moed om op te staan; Vissen gaf de opdracht om de vijand niet te vernietigen maar te vergeven.

De Afro-Amerikaanse burgerrechtenbeweging inspireerde de protestgeneratie en toen de blanke jongeren ermee gingen sympathiseren werd het een anti-establishmentbeweging, welke een revolutionair karakter kreeg als reactie op de Amerikaanse deelname aan de voortslepende oorlog in Vietnam. Naast gelijke rechten voor zwarten werden ook andere kwesties aangekaart, zoals een vrije seksuele moraal, abortus, vrouwendiscriminatie en legalisering van drugs. Vanuit de Verenigde Staten verspreidde de tegencultuur zich over de westerse wereld. De burgerrechtenstrijd, de Vietnamoorlog, de seksuele moraal, de vrouwenbeweging en de drugslegalisering waren geen losse kwesties, maar verschillende uitdrukkingen van hetzelfde ontwaken: het jonge ik wilde zich losmaken uit de oude wereld en rechtstreeks in verbinding

treten met de hele mensheid.

Hoewel de westerse wereld met Vissen in de tijdgeest door de vergrijzing en ontgroening in verval raakt, begon Ram – hoe kan het anders – met de jeugdbeweging. Door de naoorlogse geboortegolf was in 1966 de helft van de Nederlandse bevolking onder de dertig jaar. De babyboomgeneratie was de eerste generatie ooit die nooit armoede had gekend. Dankzij studiebeurzen en uitkeringen, en het uitstellen van kinderen krijgen, bleef de nieuwe generatie veel langer afgeschermd van het harde, volwassen bestaan. Veel jongeren schoven hun volwassenheid op. In het historische Vissentijdperk was Ram dé fase van de jeugdrebellie.

Met name universiteiten groeiden uit tot ‘eilanden van jonge mensen’ waar ze de morele macht hadden. De jeugd vond het hoog tijd om de zaken zelf te regelen. Het ‘wij tegen de anderen’ werd met muziek, kleding, haardracht, symbolen en rituelen voortdurend benadrukt. Wat opvalt is de verschuiving van de leeftijd van de ideale mens. In de jaren vijftig beschouwde men een dertiger als het meest volmaakt. De jonge James Dean zag er daarom ook ouder uit. In de jaren zestig verschoof het ideaal naar de begintwintiger. Sindsdien zien velen de jongvolwassene als het meest volmaakte stadium van de menselijke ontwikkeling. Dankzij deze verschuiving kon de jeugdcultuur gaan domineren.

Deze jeugdcultuur was dus niet zomaar een stijlverschijnsel. Zij was de zichtbare gestalte van Ram: jong, direct, eigenzinnig, lichamelijk aanwezig. Kleding, haar, muziek en rituelen werden tekens waarmee de babyboomers zichzelf als nieuwe generatie herkenden. Het ‘wij’ van de jeugd was tegelijk het eerste ‘ik’ van het Vissentijdperk.

In de boezem van de tegencultuur ontstonden verschillende subculturen, zoals de hippiecultuur. Het startmoment van de hippiecultuur, ook wel de flowerpowerbeweging genoemd, was de release van het muziekalbum *Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club Band* van de Britse band The Beatles in mei 1967, en de daaropvolgende *Summer of love*.

Het begin was vreemd genoeg ook ergens meteen het einde. In 1967

zong Jim Morrison *This is the end, my only friend, the end*. In het psychedelische lied wil de zanger op Freudiaanse wijze zijn vader vermoorden en seks hebben met zijn moeder.

De *Summer of love* was de bevrijding (Waterman) van Liefde (Vis-sen). De hippies maakten met hun kledingstijl en haardracht een state-ment. Hippie mannen onderkenden hun vrouwelijkheid waardoor het onderscheid tussen man en vrouw vervaagde. Ongedwongen kwamen ze samen in de *be in's* of *love in's*, welke vanaf 1967 begonnen met de zogenoemde 'Gathering of the Tribes' in San Francisco. Ook in het streven naar leven in communes bleek het verlangen naar gelijkheid en saamhorigheid. Hippies zijn ook bekend geworden door hun muziek-voorkeuren. Melancholische gitaarmuziek met bijzondere oosterse in-strumenten waren typerend. Daarbij organiseerden hippies tal van al-ternatieve muziekfestivals, met als bekendste het Woodstock-festival dat in de zomer van 1969 werd georganiseerd.

In de zomer van 1969 was er bij het begin van het Vissentijdperk nog een mijlpaal met ... *een kleine stap voor een mens, een reuzensprong voor de mensheid*. Op 20 juli 1969 landde de maanlander van de Apollo 11-missie op de Maan en de volgende dag zette Neil Armstrong om 3.56 uur Nederlandse tijd als eerste mens zijn voet op het maanoppervlak. De Amerikaanse ruimtevaartorganisatie NASA had Armstrong de eer gegeven, deels omdat de leiding hem zag als iemand zonder een groot ego. Het meest aansprekend voor velen waren de foto's van de Aarde vanaf de Maan. Voor het eerst zag de mensheid zijn blauwe thuis: een dun schillete op een blauwe planeet in een onmetelijke ongastvrije ruimte. Opeens leek de mens nietig en kwetsbaar. Dit beeld verruimde het bewustzijn. Vrijwel alle astronauten die naar de Maan zijn geweest hadden een overweldigend religieus gevoel van eenheid, uitgestrekt-heid en verbondenheid. Ze kwamen terug als een ander mens.

Hier wordt het Vissenteken concreet historisch: het woord maakte plaats voor het beeld. De maanlanding was niet alleen een technisch hoogtepunt van Waterman, maar ook een Vissenvisioen. De mens zag zichzelf van buitenaf en werd even opgenomen in het beeld van de hele

aarde. Het ik ontwaakte niet alleen tegenover de ouders of de staat, maar tegenover de kosmos.

Ook de hippies op aarde leken van een andere planeet te komen. Zij zochten hun heil in de wijsheid van het Oosten – van zenboeddhisme en de mantra's van het hindoeïsme tot de Chinese I-Tjing. In 1968 ondernamen The Beatles een reis naar India waarbij ze enkele maanden in de leer gingen bij Maharishi Mahesh Yogi. De Fab Four probeerde via transcendente meditatie een dieper bewustzijn te bereiken. Ze gaven daarmee een voorbeeld voor jongeren; er kwam een stroom reizigers op gang. Honderdduizenden – mogelijk zelfs miljoenen – jongeren uit Europa en Noord-Amerika ondernamen in het Ramtijdperk de reis naar het oosten over de Hippië Trail. Populaire bestemmingen waren Afghanistan, India en Nepal. Het was voor velen een reis door de Kinderbijbel. De route werd vaak afgelegd met weinig geld, liftend met de rugzak of met eigen vervoer. De jongeren zochten er naar zingeving, avontuur, zelfontplooiing. Vaak ging het gepaard met het nodige cannabisgebruik wat op veel plekken werd gedoogd.

Met de hippies ontstond er een nieuwe vorm van spiritualiteit. De nieuwe generatie kreeg met de stijgende welvaart meer aandacht voor zelfontplooiing en innerlijke groei. Bij de zogenoemde nieuwtijdskinderen kwam er ruimte voor subtiliteit en fijngevoeligheid. Men dook in westerse esoterie en vond antwoorden in onder andere de theosofie. De ideeën van Helena Blavatski (1831-1891) werden populair. Volgens deze occultist waren we in een nieuw gouden tijdperk aangekomen dat wordt ingeluid door een nieuwe spirituele wereldleraar. De vele ufo-waarnemingen in de jaren vijftig zou een teken zijn van de op handen zijnde nieuwe tijd. De materialistische westerse cultuur, zou ten einde lopen en de bestuurders van de ufo's zouden de mens begeleiden naar het Watermantijdperk. Men meende dat dit tijdperk van 'liefde en licht' in 1967 was aangebroken. Dit wordt bezongen in de hit *Aquarius* uit de musical *Hair* (1967). Nadat de Indiër Jiddu Krishnamurti (1895-1986) niet de voor hem toebedachte rol van de nieuwe wereldleraar op zich wilde nemen verloor de newagebeweging haar momentum en

werd het een vormloze, ongrijpbare Vissenreligie.

Zo vormt de hippiereis naar het Oosten de vlucht uit de westerse orde naar een droom van heelheid. Ram wilde vertrekken, Vissen wilde oplossen. De babyboomers zochten geen nieuwe kerk, maar een persoonlijke ervaring van het heilige. Daarmee werd de christelijke ziel van Europa niet afgeschaft, maar losgemaakt van haar oude instituten.

De Vissen-Watermanovergang verliep – in tegenstelling tot de Franse Revolutie – soepel. Vissen erodeert in stilte langzaam de onderliggende structuren. De roerige jaren zestig waren relatief vreedzaam. Maar zoals gezegd speelt Waterman ook nog een rol in het Vissentijdperk. De Franse Revolutie werd in het generatieve Ramtijdperk nog eens dunnetjes overgedaan, met de roep om democratisering, en de emancipatie van vrouwen en minderheden, maar deze keer overheerste de zachtheid van Vissen. Toch kwam de revolutionaire geest van Waterman zowel in Oost- als West-Europa terug in de Praagse lente en Mei '68.

In het voorjaar van 1968 voerde de Tsjechoslowaakse partijleider Alexander Dubček tal van vrijheden in. De veranderingen kwamen tot stand binnen het bestaande systeem. Ze werden bewerkstelligd door een deel van de machtselite zelf. De bevolking ging volop gebruikmaken van hun vrijheid van meningsuiting, en de mensen kwamen in een feeststemming massaal op straat. De studenten wilden deelnemen aan de westerse jeugdcultuur, en de arbeiders wilden hun ongenoegen laten blijken, hopen op verbetering van hun situatie. Even leek het of er een democratie ontstond. De communistische collega's uit de andere Oostbloklanden zagen de revolutie in Tsjechoslowakije met angstige ogen aan en waren bang dat de Praagse Lente zou overslaan naar andere Oostbloklanden. Zij drongen er bij de Sovjet-Unie op aan om in te grijpen. En zo geschiedde. In augustus 1968 vielen de tanks van het Warschaupact Tsjechoslowakije binnen en maakten een eind aan het Tsjechoslowaakse experiment van een 'communisme met een menselijk gezicht'. De hervormingen werden teruggedraaid, honderdduizenden aanhangers van Dubček werden uit hun functies ontheven, de poli-

Stiertijdperk 1979-1994

Een nieuwe economie ontketent het kwaad

Nadat Ram de knoppen van de Liefde laat uitbotten, geeft Stier de idealen van Ram een stevig houvast in de maatschappij, zodat de energie van Ram niet verloren gaat. Honderdtachtig jaar eerder had Napoleon in het generatieve Stiertijdperk de idealen van de Franse Revolutie bestendigd, en in de jaren tachtig zou Stier zich opnieuw sterk maken voor de idealen van Ram. Nadat Ram het individu had bevrijd uit de greep van de maatschappij, ging Stier de economie bevrijden uit de greep van de staat. De drager van deze aardse tijdgeest was de verloren generatie: de jongeren die na de flower power volwassen werden in werkloosheid, leegstand, krakersrellen, punk, aidsangst en no-nonsensekapitalisme. Zij erfden de vrijheid van de babyboomers, maar moesten haar omzetten in brood, bezit, werkruimte, geld en overlevingskunst.

Het Ram- en Stiertijdperk zijn te vergelijken met dag en nacht. Na de voorspoedige jaren zestig kwam er een donkere sluier over Europa te liggen. Tal van problemen drukten de stemming: angst voor aids, zure regen, kernrampen, de bom, moslimfanatisme, links terrorisme en milieuvervuiling. Jeugdwerkloosheid, voetbalhooligans, vandalisme en de opkomst van extreemrechts waren nieuwe fenomenen. Toen in 1972 het Stierprincipe begon, kwam de naoorlogse gouden tijd ten einde. De westerse economieën begonnen te haperen. Amerika en Europa kampen met stagflatie: een vervelende combinatie van stagnatie en hoge inflatie. Er moest een oplossing worden gevonden voor een zich voort-slepende economische malaise.

Wie hoog klimt, kan diep vallen. Het Britse Imperium zakte na de dekolonisatie in elkaar, net als de Britse 'werkplaats van de wereld'. De Engelse industrie was verouderd en bovendien hadden de Britten bij de Amerikanen enorme schulden opgebouwd om de oorlog te kunnen fi-

nancieren. Het land dat twee wereldoorlogen had gewonnen, was in de jaren zeventig vervallen tot een economisch rampgebied. Rolls-Royce was bankroet. In 1976 ging het Verenigd Koninkrijk zelfs failliet en moest het de vernedering ondergaan om door het IMF te worden gered.

In het verarmde Engeland kwam de sociale onvrede in 1976 kort en heftig tot een explosie in de punk. De drie-akkoordenmuziek was een reactie op de commerciële disco en kwam voort uit het no-future-idee van de werkloze Britse jeugd. De rebelse punk schopte tegen alle heilige huisjes van het establishment. Qua levensfilosofie zien we in de punk de donkere kant van Vissen, en daarmee staat zij tegenover de hippiecultuur waarin we de verlichte kant van Vissen zien. De hippies geloofden in een zonnige toekomst, voor punkers was alles *fucked up*. Type-rend was hoe Joe Strummer van The Clash 'hate & war' op zijn jack schreef en niet de hippieslogan 'love & peace'. De overeenkomst tussen beiden was de doe-het-zelfmentaliteit. Zowel hippies als punkers droomden van een samenleving zonder macht en autoriteit. Punk was een typische korte maar heftige actie van Ram. Hoewel punk na twee jaar alweer passé was, zou zij de toon zetten voor de donkere jaren tachtig.

De positieve sfeer van de jaren zestig draaide zich om. Liefdevolle happenings met vrije seks veranderden in extravagante feesten met bizarre seksuitspattingen. Psychedelisch trippen in dromenland degradeerde tot overmatig coke snuiven. Terwijl Gerry & the Pacemakers in 1963 nog het troostende *You'll Never Walk Alone* zongen, kwam ABBA in 1980 met het ontluisterende *The Winner Takes It All*. Het mededogen voor de zwakkeren verwerd tot een darwinistische competitie: wie zijn geld of zijn seksuele aantrekkelijkheid verloor, werd zonder veel omhaal afgedankt. De mens moest sterk zijn; voor de zwakkeren was geen plaats.

Nadat Ram de traditionele zeden had losgelaten, werd dat in het Stiertijdperk fysiek zichtbaar in het verval van de steden. De oude wijken verkrotten door de trek van de middenklasse naar buitenwijken en

slaapsteden, met leegstand en vandalisme tot gevolg. In deze leemte nam de ‘verloren generatie’ de ruimte om te experimenteren. Als krakers namen zij lege plekken in de stad in om er te wonen. Ze liepen met hun zwarte, gehavende kleren rond als junkies en zwervers die leefden in een postapocalyptische wereld. Als stadsnomaden werden ze met rust gelaten. Bestuurders hadden het te druk met het keren van het economische tij. En door de hoge werkloosheid en hun geringe koopkracht waren tieners en twintigers niet interessant voor adverteerders. Voor de jeugd was het duidelijk: je moest het zelf doen. De overheid als dirigent had afgedaan. *Don't worry about government*, zongen de Talking Heads.

De nieuwe generatie protestjongeren bekommerde zich niet meer om wereldomvattende revoluties en probeerde ook niet met ludieke acties. Zij richtte op eigen kracht haar leven in: praktisch, concreet en dicht bij huis. De houding was niet meer offensief (Ram), maar defensief (Stier). De kernbegrippen waren een combinatie van Stier en Vissen: simplisme, onafhankelijkheid, ongrijpbaarheid en guerrillatactieken. De krakers lieten zien dat je in weerwil van economische en sociale malaise met fantasie en daadkracht veel zelf kunt doen en regelen, zonder verstokte ideologie of overheid. Veel kraakpanden vormden broedplaatsen van politieke activiteiten, hulp aan vluchtelingen en daklozen en nieuwe kunstvormen. Hun ideeën waren geen woorden, maar dingen. Daarin spreekt Stier duidelijker dan Ram: geen manifesten, maar panden; geen droom van een wereldrevolutie, maar een sleutel in een leegstaand huis; geen abstracte vrijheid, maar vier muren, een werkplaats en een eigen plek. Krakers maakten een wijk bruikbaar voor de wederopstanding, en in hun kielzog volgden kleine bedrijfjes, winkeltjes en galerieën. Zij, de ‘vrije jongens’, zochten economische ruimte, vonden die en gingen aan de slag. Daarna kwamen de projectontwikkelaars, toen de yuppen en daarna de toeristen. De Lower East Side in New York, Ladbroke Grove in Londen, Vrijstad Christiania in Kopenhagen, Schöneberg in Berlijn en de Pijp in Amsterdam: stuk voor stuk voorbeelden van geslaagde stadsvernieuwing.

De economische crisis werd opgelost met de bevrijding van het kapitaal. Eerst werd het geld losgemaakt uit zijn gevangenschap aan het goud. Geld was verzekerd door goud. Dat was in 1944 afgesproken tijdens de Bretton Woods-conferentie, waar het naoorlogse financieel-economische systeem van de westerse wereld werd ingericht. Er werd besloten tot de oprichting van de Wereldbank en het Internationaal Monetair Fonds. Het systeem van Bretton Woods voorzag in vaste wisselkoersen. Bijzonder was dat alleen de dollar tegen een vaste hoeveelheid goud kon worden ingewisseld bij de Amerikaanse centrale bank. Voor alle andere valuta gold wel een vaste wisselkoers met de dollar, maar zij waren niet direct inwisselbaar tegen goud. De Amerikaanse dollar werd zo de wereldreservemunt, gedekt door goud. De dollar was *as good as gold*.

Het systeem was dus sterk gebaseerd op het vertrouwen van de wereld in de integriteit en discipline van het Amerikaanse monetaire beleid. Twintig jaar lang werkte dit goed. Het raakte ontwricht toen de Amerikaanse overheid vanwege de Vietnamoorlog en een omvangrijk sociaal programma besloot veel dollars bij te drukken. Rond 1970 was de hoeveelheid dollars in omloop vijf tot zeven keer groter dan de goudvoorraad die als waarborg moest dienen. Veel landen, waaronder West-Duitsland en het Verenigd Koninkrijk, vertrouwden het niet meer en besloten hun dollarvoorraden bij de Amerikaanse Federal Reserve in te wisselen voor goud. Omdat de bodem van de Amerikaanse goudvoorraad snel in zicht kwam, was president Nixon in 1971 genoodzaakt de goudstandaard los te laten. Dat betekende het einde van het stabiele systeem van Bretton Woods.

Vissen maakt het geld fluïde en uiteindelijk zelfs waardeloos, maar Stier zorgde toch nog voor enige stabiliteit met de petrodollar. Na de Nixon-schok koppelden de Amerikanen hun dollar aan olie. Het zwarte goud is de motor van de wereldeconomie. Als economische supermacht kon Amerika afdwingen dat olie voortaan alleen nog in dollars werd verhandeld. Daarvoor maakten de Amerikanen een afspraak met Saoedi-Arabië, het land met de grootste olievoorraden. De konin-

klijke Saoedische familie had in eigen land een smalle machtsbasis en kwam dankzij politieke en militaire steun van de Amerikanen steviger in het zadel te zitten. Andere landen volgden: wereldwijd werd olie in Amerikaanse dollars verhandeld. Ook andere grondstoffen, zoals gas, edelmetalen en graan, werden internationaal in dollars berekend en verhandeld. Aanvankelijk had niemand bezwaar tegen de petrodollar. Hij vergemakkelijkte de internationale handel. Voor de Verenigde Staten was het voordeel dat er altijd een grote vraag naar dollars bleef bestaan. Dat gaf de Amerikaanse overheid de vrijheid om bijna ongelimiteerd en zeer goedkoop geld te lenen van haar geldmeesters, de Federal Reserve. Met de petrodollar kon de Amerikaanse staat enorme schulden opbouwen en toch altijd kopers vinden voor haar staatsobligaties.

Toen de Amerikaanse hegemonie begon te wankelen, moest het gebruik van de dollar steeds nadrukkelijker worden afgedwongen. Landen die het in hun hoofd haalden olie in andere valuta te verkopen, kregen het aan de stok met de supermacht. Als waarschuwingen en sancties niet werkten, volgde een door Amerika geregisseerde staatsgreep, een proxy-oorlog of een oorlog met 'regime change' als doel. Dat lukte in Irak en Libië, maar Iran krijgt Amerika niet in zijn macht.

Met de petrodollar was het geld bevrijd van goud, maar er waren meer ingrijpende maatregelen nodig om uit de economische crisis te raken. Het economische systeem in de westerse wereld liep eind jaren zestig tegen zijn grenzen aan. Aan het eind van het historische Watermantijdperk was een sociaal evenwicht bereikt tussen de belangen van ondernemers en werknemers, vertegenwoordigd in invloedrijke vakbonden. De bankensector was sterk gereguleerd om een herhaling van de crisis uit de jaren dertig te voorkomen. De overheid streefde naar volledige werkgelegenheid en voerde een anticyclisch, keynesiaans fiscaal beleid om conjunctuurschokken op te vangen. Dit uitgebalanceerde systeem liep vast doordat veel industriële productie verschoof naar lagelonenlanden en het zwaartepunt van de economie verschoof van spullen maken naar diensten; van hardware naar software.

Vissen wil de twee kanten van de waarnemingshorizon verenigen. Door de verwerking van de inhoudsloze beelden wordt bij het oplossen van het zwarte gat, de onbewuste inhoud langzaam kenbaar. Om alle grijsinten van het leven, van de beschaving te ervaren, moet Vissen haar identiteit oplossen. Men noemt dit ook wel 'je ego vernietigen', of 'de weg van Christus volgen met de opoffering aan het kruis'. Alleen door het ik op te lossen kan Vissen Goed en Kwaad verenigen en oplossen in de Heilige Geest.

In het generatieve Ram- en Stiertijdperk zijn alle thema's van het postmodernisme op een kinderlijke manier ontdekt. Het was puur, rauw en nog vaak naïef. Ram ontdekte het ik in de Liefde; Stier gaf dat ik een lichaam, een bezit, een rekening, een woning, een merk en een markt. Wat in Ram nog als droom door de lucht zweefde, werd in Stier neergelegd in de materie. Maar zodra de vaste vorm was gevonden, begon de vorm ook te knellen. De economie was bevrijd, maar daardoor kwamen mensen los van hun oude verbanden te staan. De dingen kregen symboolwaarde, het geld ging stromen, de markt werd werelds en het individu stond alleen tussen bezit en beeld. Daarmee is de bodem gelegd voor Tweelingen: de vaste Stierwereld zal openbreken in verbanden, netwerken, handel, media, migratie en eindeloze uitwisseling. Met Tweelingen komt het postmoderne Europa in de dynamiek van de puberteit.

Tweelingentijdperk 1994-2009

Cyberspace in een multiculturele global village

Het Tweelingentijdperk is een uniek tijdsvenster vol handreikingen, kruisbestuivingen en dynamiek. Het begint in 1989 hoopvol met de val van de Berlijnse muur. Europa komt in een vredesroes. De dienstplicht

wordt afgeschaft en de sterk uitgekleden krijgsmachten krijgen de nieuwe taken *peacekeeping* en *peace enforcement*. Het begin van een nieuw tijdperk verwoorden zowel de Amerikaanse president George Bush sr. als Michael Gorbatsjov met het begrip 'nieuwe wereldorde'. De hoop is dat er in de *global village* een vreedzame wereldregering zou komen, maar in de realiteit krijgen de Amerikanen de bijzondere positie van de unipolaire wereldmacht, wat in 1990-1991 overtuigend wordt getoond met de bevrijding van Koeweit in de Golfoorlog.

De drager van deze beweeglijke periode was de internetgeneratie: de jongeren die opgroeiden na de Koude Oorlog, met open grenzen, goedkope vliegtickets, mobiele telefoons, chatrooms, housefeesten, multiculturele scholen en de eerste digitale droomwereld. Zij erfden de materiële vrijheid van Stier, maar maakten die los uit haar vaste vormen. Bezit werd toegang, plaats werd netwerk, buurt werd wereld en identiteit werd een profiel dat steeds opnieuw kon worden aangepast.

Tweelingen is de handelaar onder de dierenriemtekens. In het vorige Tweelingentijdperk (1815-1830) bood het liberalisme de gegoede burgerij en ondernemers politieke invloed en economische vrijheid. Dankzij het liberalisme kreeg het kapitalisme vleugels. Deze geschiedenis herhaalde zich na het neerhalen van het IJzeren Gordijn en nadat communistisch China in 1989 een beperkte vorm van kapitalisme invoerde. De handel kreeg een enorme impuls. Het neoliberalisme ging vol op het orgel met een soort superkapitalisme.

In de jaren 1990 zagen we het principe van Tweelingen in zijn meest herkenbare vorm: handel, verkeer, communicatie, bemiddeling, uitwisseling. Waar Stier bezit verzamelt, laat Tweelingen het circuleren. Geld, goederen, mensen, beelden, geruchten en ideeën gingen sneller dan ooit de wereld rond. In het dagelijkse leven bracht de nerveuze Tweelingen dynamiek in het leven met de 24-uurs economie. De keerzijde van de zapcultuur is de onrust (Tweelingen) wat zich uit in de stress en burn-out. De versnelling van tempo is goed te zien in de traagheid van oudere films en tv-series.

De economie kwam tussen 1994 en 2001 in een jubelstemming mede

door de opkomst van internet en mobiele telefonie. Dankzij de globalisering verdwenen veel handelsbarrières en konden producten goedkoper worden geproduceerd, wat zich uitbetaalde in meer welvaart. We namen het er van: minder of eerder stoppen met werken, lekker funshoppen, een facelift of een nieuwe trendy keuken, het werd normaal. Dankzij de daling van de prijzen van de vliegtickets werden vakanties naar exotische bestemmingen zelfs voor studenten betaalbaar. De toenemende welvaart heeft veel mensen in armere landen uit de armoede gehaald. Als bonus zou door een groeiende middenklasse vanzelf de democratie overal wortel schieten, en de onderlinge internationale handelsbelangen zouden zorgen voor een blijvende wereldvrede. Iedereen zou de fantastische westerse cultuur willen omarmen. Volgens Tweelingen een echte win-winsituatie.

Het marktdenken werd een economisch evangelie zonder alternatief. De Nederlandse staat verkocht zijn tafelzilver. Overheidsbedrijven werden in rap tempo geprivatiseerd, en ook ziekenhuizen, scholen, universiteiten, spoorwegen en woningbouwverenigingen werden zelfstandig en moesten als private bedrijven op een markt opereren. Het gevolg was een enorme schaalvergroting. Alleen op deze manier konden bedrijven het hoofd bieden aan de concurrentie op wereldschaal.

Geld lenen werd spotgoedkoop. De banken gingen stunts met publieksgeld en verstrekten (te) ruime kredieten aan zowel bedrijven als particulieren. Veel mensen lieten zich met mooie verhalen overhalen om te gaan speculeren met aandelen, derivaten en opties. Geld maakt geld, leek wel het nieuwe adagium. Niemand maakte zich zorgen. Tweelingen is de puber die met plezier risico's neemt.

De feeststemming werd het meest gevoeld in de bevrijde stad Berlijn. Met de val van de Muur in 1989 eindigde de Tweede Wereldoorlog voor de Duitse hoofdstad. Na *die Wende* werd de stad die beide helften van Europa in zich droeg, de meest dynamische stad van Europa. Het verdwenen DDR-regime liet een leegte achter waar jonge bohemiens, kunstenaars en krakers overal verlaten ruimtes innamen om er te experimenteren. Voordat de nieuwe Duitse hoofdstad werd genormaliseerd

perk in de postmoderne middeleeuwen (2009-2084) waarin de wereld vastzit in schulden: financiële schulden maar ook een ‘witte schuld’.

Daarmee eindigt Tweelingen met een tegenstelling. Het teken opende de wereld, maar maakte haar ook gespleten; het verbond mensen, maar liet hen tegelijk naast elkaar leven; het gaf toegang tot alles, maar geen geborgenheid. De puberale roes van netwerken, reizen, handel en beelden riep uiteindelijk de vraag op wie wij eigenlijk zijn en waar wij nog bij horen. Die vraag is niet meer van Tweelingen, maar van Kreeft. Na de uitwisseling komt de behoefte aan grenzen, identiteit, veiligheid, familie en moraal.

Kreefttijdperk 2009-2024

Seculiere religie en de veiligheidsstaat

Het argeloze optimisme werd versterkt toen in 2002 het *Kreeftprincipe* begon. Na de *wake-up call* van 11 september 2001 stortte het geloof in de nieuwe wereldorde in elkaar. De expansiedrift van de westerse cultuur bracht naast vrijheid en democratie ook de Mcdonaldisering en Disneyficatie. In de niet-westerse wereld riep dit verzet op. Russen, Indiërs, Arabieren, Perzen, Chinezen zagen hun normen en waarden bedreigd door het hedonisme en materialisme. Fanatieke moslims vreesden dat hun godvruchtigheid en traditie worden bedreigd door een westerse importgolf van seks, drugs en rock-'n-roll. Als reactie op de nieuwe wereldorde leefde in de niet-westerse wereld het nationalisme op, vaak onder een autocratische leider: Rusland met Vladimir Poetin, Turkije met Recep Erdoğan, Hongarije met Victor Orban, India met Narendra Modi, Filipijnen met Rodrigo Duterte, Brazilië met Jair Bolsonaro en China met Xi Jinping. In de Verenigde Staten keerde Donald Trump zich naar binnen met zijn America First-politiek.

De drager van deze gevoelige tijdgeest was de millennialgeneratie: de jongeren die volwassen werden na 11 september, met terrorismeangst, sociale media, klimaatpaniek, burn-outs, studieschulden, identiteitsvragen, inclusiviteit en een overheid die steeds meer veiligheid beloofde. Zij erfden de open wereld van Tweelingen, maar wilden daarin weer een veilige plek, een morele taal en een familiegevoel vinden. Kreeft hekelde het open netwerk, en sloot de gemeenschap af als een huis dat beschermd moest worden.

Met Kreeft in de tijdgeest kwam het nationalisme terug. In het vorige Kreefttijdperk (1830-1845) bood het nationalisme in Europa de saamhorigheid nadat het economisch liberalisme de vrije hand had gekregen. In het recente Kreefttijdperk gebruikten de niet-Europese volkeren het nationalisme om zich af te zetten tegen de overheersende westerse cultuur, en om de eigen identiteit eraan te kunnen ontleenen.

De West-Europese volkeren hoefden zich natuurlijk niet af te zetten tegen hun westerse cultuur, maar dat ook in West-Europa het nationalisme terugkeerde (met als eerste Italië met Silvio Berlusconi) was een gevolg van de culturele verdeeldheid. Het probleem zit vooral in de tweedegeneratie moslimjongeren die in de knoop zitten met hun identiteit (Kreeft). De islam is niet te verenigen met de westerse beschaving. Moslims kunnen moeilijk hun moslim-zijn combineren met de (christelijke) westerse cultuur. Om de islamitische beschaving te redden grepen de Arabieren en Perzen al in het Stiertijdperk terug naar hun religieuze tradities. In Europa raakten veel tweedegeneratie moslimjongeren gespleten tussen een moslimidentiteit en een westerse identiteit. Kreeft kan niet zoals Tweelingen omgaan met dubbelzinnigheden en daarom voelden velen zich aangetrokken tot het salafisme of wahabisme (een fundamentalistische soennitische stroming binnen de islam), met als gevolg dat zij zich vijandig afkeerden van de westerse samenleving. Om zich af te zetten tegen de in hun ogen verderfelijke westerse beschaving pleegden moslimterroristen aanslagen op de symbolen van de westerse levensstijl. Dit veroorzaakte een antimoslimsentiment bij de autochtone Europese bevolking en een herleving van het

Europees nationalisme.

Kreeft wil de identiteit vaststellen. Wie ben je? Waar hoor je bij? Wat betekenen vrijheid en grenzeloosheid als niemand nog weet wat thuis is? Welke waarden zijn belangrijk en wat zijn de normen? In de nieuwe wereldorde waarin de westerse cultuur overheerste was het moeilijk voor Europa om daarin zijn positie te bepalen. Maar na 11 september 2001 was er ineens een boze macht waartegen het Westen zijn identiteit kon bepalen. Het was weer 'wij' tegen 'zij'. De verlichte krachten van de vrijheid en de democratie, tegen 'zij', de duistere stem van het religieuze fundamentalisme. Hier spreekt het tekenprincipe van Kreeft helder: het losse verkeer van Tweelingen wordt omgevormd tot een binnen en buiten, tot gezin en vreemdeling, tot geborgenheid en dreiging. We zien hetzelfde in het historische Kreefttijdperk (528-707) toen door de opmars van de Arabieren tot in Zuid-Frankrijk, Europa zijn christelijke identiteit vaststelde en een grote kerstening plaatshad. Kreeft bezielt de familie. Door het 'wij' tegen 'zij' kreeg het project van de Europese Unie een ziel.

Gedurende het Kreefttijdperk worstelden de politieke middenpartijen met het integratieprobleem. Moslims wilden maar niet de westerse cultuur omarmen. Tevergeefs werd in Irak en Afghanistan hardhandig geprobeerd om met winnen van de 'hearts and minds' de westerse waarden van vrijheid en democratie op te leggen. De politici zaten in een spagaat tussen hun geloof in de superieure westerse cultuur, en het cultuurrelativisme dat stelt dat culturen gelijkwaardig en relatief zijn. Volgens het cultuurrelativisme is de islam gelijkwaardig aan het christendom ('de islam is vrede') en bijgevolg werd kritiek op de islam bestempeld als *islam bashing* (christendom-*bashing* bestaat niet). In hun afkeer tegen intolerantie waren de politieke middenpartijen grotendeels blind voor een groeiende onvrede in de samenleving. Veel mensen voelden zich vervreemd in de multiculturele steden en veel dorpelingen waren bang dat ook hun dorp dezelfde problemen te wachten staat. Pim Fortuyn sprak in dit verband over een 'ontheemde natie'. Toen deze politieke dandy de vinger op de zere plek legde was